

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.3:316.454.2

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.21>

Дроздова М. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*ДИНАМІКА ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДИХ ГРОМАДЯН
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИTHE DYNAMICS OF YOUNG CITIZENS' IDENTITY DURING
THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

У статті наведено результати емпіричного онлайн-дослідження, проведеного в березні-квітні 2023 р. з метою вивчення динаміки особистісної та соціальної ідентичності вітчизняної молоді в умовах воєнних дій. Вибірка представлена 769 студентами віком 17–35 років (переважна більшість жіночої статі) з усіх регіонів України («Центр», «Захід», «Схід», «Південь», «Північ»). Як діагностичний інструментарій використовувався модифікований варіант методики «Хто Я?» (автор С. Ольховецький). Студентам пропонувалося дати кілька варіантів відповідей на 4 запитання: 1. Ким я був/була до війни? 2. Ким я був/була, коли війна тільки почалася? 3. Хто я зараз? 4. Ким я буду в майбутньому (після війни)? Результати оброблялися шляхом процедури частотного контент-аналізу. Було з'ясовано, що особистісна ідентичність у структурі ідентичності вітчизняної молоді загалом представлена емоційно-вольовими особливостями в динаміці, демографічними (стать, вік) та абстрактними («людина/особистість») характеристиками, тоді як соціальна ідентичність постає ототожненням себе з певним соціальним статусом та етно-політичними властивостями. У контексті динаміки ідентичності з'ясовано, що у звичайних умовах буття та на початку війни в структурі ідентичності переважає особистісна складова. Натомість соціальна ідентичність набуває пріоритетного значення в ситуації тривалої війни. В образі Я-майбутнє в показниках обох ідентичностей отримано незначні відмінності, що може свідчити про приблизно однакову відрефлексовану важливість для молоді Я-соціального та Я-особистісного. На рівні частотних показників виділених категорій найістотніші зміни зафіксовано щодо емоційних характеристик і статусів професійного та здобувача освіти. Також зафіксовано певне зростання національної свідомості вітчизняних громадян, зумовлене війною.

Ключові слова: особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, динаміка, молодь, війна.

The article is dealt with the results of an empirical online research conducted in March and April 2023 to study the dynamics of the personal and social identity of Ukrainian youth in military situation. The sample is represented by 769 students aged 17–35 (the vast majority are female) from all regions of Ukraine (“Center”, “West”, “East”, “South”, “North”). A modified version of the “Who am I?” technique by S. Olkhovetskyi was used as a diagnostic toolkit. Students were asked to give several options for answers to four questions: 1. Who was I before the war? 2. Who was I when the war first started? 3. Who am I now? 4. Who will I be in the future (after the war)? The results were processed by the frequency content analysis procedure. It was found that personal identity in the identity structure of Ukrainian youth is generally represented by emotional and volitional characteristics in dynamics, demographic (gender, age) and abstract (“person/personality”) characteristics, while social identity appears as self-identification with a certain social status and ethnic and political properties. It is also revealed that during everyday life conditions and at the beginning of the war the personal component prevails in the structure of identity. Instead, social identity takes priority in the situation of a protracted war. However, both identities have slightly difference in the image of the future Self that might indicate approximately the same reflected importance of the social Self and the personal Self for the youth. At the level of frequency indicators of the selected categories, the most significant changes were noticed in relation to the emotional characteristics and professional status. A certain increase in the national consciousness of Ukrainian citizens due to the war was also recorded.

Key words: personal identity, social identity, dynamics, youth, war.

Вступ. Феномен ідентичності є одним із традиційних об'єктів досліджень соціальних наук, утім числі психології. Особливої значущості його вивчення набуває у період кризових соціальних явищ, зокрема війн. Дані істориків свідчать, що війни можуть не лише впливати, але й суттєво змінювати соціальні ідентичності, формуючи часом нові їхні типи. Поточна російсько-українська війна, попри увесь трагізм, постає унікальною «квазіекспериментальною» ситуацією, яка впливає та змінює

самосвідомість і окремих індивідів, і цілих соціальних груп нашого суспільства.

Систематичні дослідження соціальної ідентичності українців після повномасштабного вторгнення проводяться соціологами. Зокрема, опитування КМІС (липень 2022 р.) показало, що 85% населення нашої країни перш за все ідентифікує себе з громадянами України. Причому істотних відмінностей за цим показником серед різних категорій населення (вікових, статевих, регіональних, лінгво-етнічних тощо) немає [5].

Результати загальнонаціонального опитування соціальної групи «Рейтинг» (серпень 2022 р.) теж засвідчили ідентифікацію абсолютної більшості опитаних (94%) з громадянами України. Майже стільки ж ототожнюють себе з мешканцем свого регіону, половина – з європейцями (за віком частіше це молодь), близько 10% – з «радянською людиною» (частіше старші). Істотних відмінностей за регіональним та віковим аспектом не зафіксовано [6].

Пізніше опитування, проведене Центром Разумкова (травень 2023 р.), показало віднесення себе 81% українців до української культурної традиції. До того ж, порівняно з 2006 р., частка таких респондентів істотно зросла (тоді вона складала 56%). Цікаво, що найбільшою мірою зростання цих показників зафіксовано у Південному (з 50% до 80%) та Східному (з 46% до 76%) регіонах (що раніше вважалися «проросійськими»). Порівняно з 2005 р. з 36% до 51% збільшилась кількість респондентів, які відчують себе європейцями. При цьому найпомітніші зміни відбулися після 2021 р., коли відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували – 49% [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Привертає увагу низка психологічних розвідок щодо ідентичності особистості в період російсько-української війни. Так, О. Краєва, вивчаючи трансформації структури ідентичності у вимушених переселенців і осіб постійного місця перебування (віком 18–38 років), з'ясувала, що переселенці частіше, ніж представники іншої групи, перебувають у стані кризи ідентичності, тобто мають суттєві зниження структури ідентичності [3].

Дослідження В. Вінкова, проведене серед повнолітніх громадян різного віку, показало, що в ситуації російської агресії та її наслідків громадянська ідентичність стала превалюючою серед різних ідентичностей для переважної більшості опитаних (її обрали 80,9% громадян). Стосовно інших видів ідентичності, місцеву обрали 54,5%, європейську – 54,5%, професійну – 54,1%, тоді як релігійну і східнослов'янську – відповідно 16,9% і 22,4% респондентів. Автор виявив найпоширеніші серед українців прояви ідентичності: 1) місцева – громадянська – професійна; 2) європейська – громадянська – професійна; 3) місцева – східнослов'янська; 4) східнослов'янська – релігійна. Аналізуючи їх, науковець робить висновок, що перші два варіанти ідентичності відображають державницьку позицію, а її носії вбачають найбільшу загрозу саме з боку росіян (з боку української влади та суспільства такої загрози, на їхню думку, немає). Причому професійна ідентичність є важливим складником обох варіантів, що засвідчує важливість професійної освіти для громадян. Другі два варіанти, на думку автора, можуть загрожувати цілісності Української держави. Цікаво, що респонденти з останнім варіантом ідентичності не бачать загрози з боку росіян, а вбачають її в українській владі й суспільстві [1].

Поряд із тим вважаємо, що у вітчизняній психології поки що бракує досліджень, присвячених саме динаміці ідентичності в ситуації російсько-україн-

ської війни, зокрема щодо молоді. Саме тому **метою нашої статті** стало вивчення динаміки особистісної та соціальної ідентичності молодих вітчизняних громадян в умовах воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні, проведеному в березні-квітні 2023 р., взяли участь студенти віком 17–35 років (середній вік – 19,5; n=769 осіб). Переважну більшість склали жінки (87,9%), що типово для сучасних вітчизняних онлайн-опитувань. Респонденти представляли всі регіони України: «Центр» (n=179), «Захід» (n=145), «Схід» (n=232), «Південь» (n=78), «Північ» (n=87). Певна частина студентів (n=48) на момент опитування перебувала за кордоном. Використовувалася методика «Хто Я?» Куна-МакПартленда у модифікації С. Ольховецького [4]. Студентам пропонувалося написати кілька варіантів відповідей на 4 запитання: 1. Ким я був/була до війни? 2. Ким я був/була, коли війна тільки почалася? 3. Хто я зараз? 4. Ким я буду в майбутньому (після війни)? Опитування проводилося у Google Forms, результати оброблялися шляхом частотного контент-аналізу. Отримані відповіді були класифіковані за 2 провідними групами – особистісна та соціальна ідентичність, адже, згідно з концепцією Теджфела-Тернера [7], вони є основними складовими феномена ідентичності. Загалом ми звертали увагу на категорії, що у відсотковому відношенні налічували не менше 5%. Перейдемо до опису та інтерпретації отриманих результатів.

На запитання: **«Ким я був/була до війни?»** у межах **особистісної ідентичності** отримані 3 основні групи відповідей:

1. «Конкретні особистісні характеристики» (26,6%). Ця група включала відповіді, що позначають конкретні властивості емоційно-вольової сфери, та складалася з кількох підгруп:

1.1. «Унікальні особистісні особливості» (10,7%) – індивідуальні риси («наївна», «слабка», «егоїстка», «примхлива», «боязка», «впевнена в собі», «життєрадісний», «вільна», «успішна», «сильна», «мрійлива», «кмітлива», «творча» і т.ін.).

1.2. «Втрачені характеристики» (9,5%). Це так звана «довоєнна» група індивідуальних особливостей, які з початком військової агресії втратили свою актуальність і про які, можна припустити, досліджувані жалкують. Тут досить частими були відповіді, пов'язані з аполітичністю, несвідомою громадянською позицією, невираженою національною ідентичністю («не цікавилася політикою», «не усвідомлювала, що відбувається», «на яку не впливало громадянство», «не задумувалася над мовою, якою розмовляла», людиною, яка «не може чітко ідентифікувати себе за національністю» тощо). Також мова йшла про наразі втрачену можливість стабільного, безтурботного життя, планів на майбутнє, впевненість у завтрашньому дні («з великими мріями та вірою у світле майбутнє», «жила на релаксі», «планувала життя», «безтурботна», «не хвилювалася, чи доживу я до завтра», «моє життя було набагато краще», «мала постійну роботу» й т.ін.). Відзначалися також: ментальне здоров'я, більш стабільна

психіка, відсутність негативного досвіду війни, нецінування того, що мали, кожної миті життя; нерозуміння, що «щастя в маленьких і звичайних речах». З нашого погляду, ця категорія транслює уявлення про своєрідну «точку неповернення», тобто відчуття, що як раніше вже не буде.

1.3. Емоційні характеристики (6,4%). Сюди ми віднесли описані молоддю власні (переважно позитивні) емоції, почуття, стани, наявні до війни, як-от: «щаслива (-вий)», «спокійна», «весела», «без страху», «радів життю». Ці характеристики постають своєрідним, яскраво вираженим контрастом на фоні нинішнього життя українців. Лише поодинокі відповіді демонстрували негативні емоційні стани («нещасна», «що боїться», «депресивна»), зумовлені, напевно, індивідуально-психологічними особливостями та життєвими обставинами конкретних опитаних.

2. «Абстрактні особистісні характеристики» (12,6%). Ця категорія загалом представлена уявленнями про себе як про «людину», рідко – «особистість», тобто носія індивідуально-психологічних особливостей.

3. «Демографічні характеристики» (6,5%), тобто ідентифікація себе за статевою («дівчина/хлопець», «жінка/чоловік») або ж віковою («дитина», «підліток», «дорослий (-ла)», «неповнолітня», «молода людина» тощо) ознакою. Причому згадки про вік були дещо частішими, ніж про стать.

Відповіді, що позначають **соціальну ідентичність** досліджуваних, ми розподілили за 2 основними категоріями.

1. «Соціальний статус» (34,7%). Ця категорія відображала різні види соціальних статусів респондентів, пов'язаних з їхньою приналежністю до формальних і неформальних соціальних груп (сім'я, учнівський клас, студентська група, робочий колектив, група друзів), і включала ряд підгруп:

1.1. «Статус здобувача освіти» (22,1%; «учень/учениця», «студент (-ка)» тощо). Такі відповіді зумовлені специфікою вибірки (молодь), для якої навчання здебільшого є провідним видом діяльності.

1.2. «Професійний статус» (4,8%). Відповіді цієї підгрупи ілюстрували Я-професійне у структурі ідентичності респондентів, представлене різними типами професій («викладач», «письменниця», «військовослужбовець», «бухгалтер», «психолог», «флорист» тощо).

1.3. «Сімейний статус» (4,6%). Підгрупа уособлювала родинну ідентичність та, відповідно, наявний статус дружини, доньки, сина, мами, тата, сестри, онука (-ки) і т.ін.

1.4. «Друг/подруга» (1,4%) – підгрупа визначала важливість для опитаних міжособистісних, зокрема емоційно-близьких контактів з оточенням. Крім відповідей «друг/подруга», сюди також віднесені поодинокі відповіді: «кохана», «наречена», «гарний знайомий», «колега».

Окрім згаданих підгруп, до означеної категорії були зараховані поодинокі відповіді на зразок: «безробітний», «біженець», «інвалід», «іммігрант», «християнин», «пенсіонер».

2. Етнополітичні характеристики (12,1%). У межах цієї категорії виділилися 2 підгрупи:

2.1. «Етнополітична ідентичність» (9,2%), до якої увійшли відповіді, що демонстрували національну самосвідомість респондентів – «громадянин (-ка) України», «патріот (-ка)», «націоналіст», «українець (українка)», «україномовна», «поважала звичаї, традиції й цінності своєї держави» тощо. Однак, частина досліджуваних, відрефлексовуючи минулий досвід, зізнавалася, що до війни належала до несвідомих або недостатньо свідомих громадян, українців; окремі відповіді позначали «недостатнє русофобство», невпевненість у власній державі і т.ін.

2.2. «Проросійські характеристики (2,9%)». Ця підгрупа містила відповіді, що окреслювали проросійську позицію респондентів, яку вони мали до початку російської агресії («споживач (-ка) російського контенту», «російськомовна», «зросійщена» («русифікована»), людина «з російським світоглядом», «малорос», «той, що не поважав українську мову» тощо).

Загалом аналіз вищезазначеної категорії дозволяє нам зробити висновок про відсутність у частини молоді чіткої національної ідентичності, яка до війни здавалася їм, мабуть, не важливою. Серед іншого це зумовлено культурними, політичними чинниками, зокрема предствленістю у вибірці значної частини опитаних «Сходу» й «Півдня», що здебільшого уособлювала російськомовне та частково проросійськи налаштоване населення.

Відповіді на запитання *«Ким я був/була, коли війна тільки почалася?»* утворили 3 основні групи, презентуючи **особистісну ідентичність** молоді.

1. «Конкретні особистісні характеристики» (33,6%). Ця група включала відповіді, що стосувалися характерологічних особливостей, їхньої динаміки та специфіки емоційних проявів, і була поділена нами на кілька підгруп:

1.1. «Емоційні характеристики» (19,5%). Описувалися саме пережиті негативні емоції, що постають типовими реакціями в екстремальних ситуаціях, особливо на початковому етапі їх. Зокрема, це страх, стрес, шок без зазначення конкретики («налякана», «розгублена», «у розпачі», «розчарована», «зневірена», «пережила стрес», «депресивна», «шокована», «пригнічена», «нещаслива») і конкретизовані («налякана...за сина військового», «хвилювалася за майбутнє дитини», «тремтіла від слова «тривога»», «переживання щодо майбутнього», «дуже переживала за всіх українців, які страждали від війни», «перелякана від пострілів»). Окрім вищезазначених проявів емоційної напруги, переживалися також неконкретизовані злість, лють, ненависть, гнів, роздратування тощо.

1.2. «Унікальні особистісні особливості» (9,2%), як-от: «нервова», «беззахисна», «не розуміла, як жити далі», «знесилена», «мала синдром меншовартості...», «людина без цілей», «песиміст», «самозакханий нарцис», «жорстока», «рішуча», «незламна», «терпляча», «дбайлива до всіх», «сильна», «трималась і показувала позитив» тощо. Зазначимо, що

«позитивних» і «негативних» характеристик було приблизно однаково (причому суттєву частку склали відповіді, що засвідчували розгубленість респондентів, незрозуміння, що відбувається, що буде далі тощо).

1.3. «Особистісні зміни» (4,9%) – тобто індивідуальні властивості, які з початком російської агресії зазнали динаміки (більшість озвучених змін – негативного характеру): «якій перекреслили майбутнє», «загублена», «дезорієнтованість в подальших діях», «втрата бажання планування свого життя», «більш дратівлива», «відірвана від соціуму», «в якій майже не залишилось дитинства», «розбита вщент», «психологічно травмована», «втратила відчуття безпеки», «стала сильнішою», «змінила світогляд та ставлення до інших», «зрозуміла, що означає бути українцем».

2. Абстрактні особистісні характеристики (12,9%) – відповіді переважно транслювали ідентичність себе як людини, іноді – особистості, особи.

3. Демографічні характеристики (5,8%) – спостерігалася неістотна різниця між віковою та статевою ідентичністю на користь першої. Взагалі, порівняно з особистісними особливостями, статево-вікова ідентичність є менш вагомою для молодих громадян. Можливо, належати до певної статі чи віку уявляється чимось банальним, засвоєним з дитинства.

Соціальна ідентичність досліджуваних представлена 2 основними категоріями.

1. «Соціальний статус» (26,6%). Ця категорія включає ряд підгруп, що характеризують опитаних як членів певної соціальної групи:

1.1. «Статус здобувача освіти» (15,4%; «учень», «студент (-ка)» та ін.).

1.2. «Сімейний статус» (4,6%). До цієї підгрупи ми долучили відповіді, що позначають родинну ідентичність респондентів.

1.3. «Професійний статус» (2,9%).

1.4. «Друг/подруга» (1,1%).

Також до означеної категорії залучені поодинокі відповіді: «безробітна», «доброволець», «абітурієнт (-ка)», «випускниця» «помічник» тощо.

2. Етнополітичні характеристики (10,4%). Категорія включала підгрупи:

2.1. «Етнополітична ідентичність» (9,1%; «громадянин України», «свідомий», «націоналіст», «бандерівець (-ка)», «українець (-ка)», «патріот (-ка)», «пропагандист української культури», «україномовна» і т.ін.).

2.2. «Антиросійські характеристики» (0,8%; «почала зневажати російський народ», «русофоб (-ка)», «проклінала Московію за її гріхи», «зла на все російське», «ненависник російського миру» тощо).

2.3. «Проросійські характеристики» (0,5%), що загалом проявлялися в спілкуванні російською мовою, а також (іноді) в «споживанні» російського контенту. Зазначимо, що антиросійські і проросійські настрої відбилися у незначній кількості відповідей щодо ідентичності. Гадаємо, для більшості опитаних важливішою є ідентифікація з рідною державою, аніж демонстрація власних настановлень до ворога.

Щодо питання «*Хто я зараз?*» було отримано відповіді, які утворили наступні категорії з-поміж **особистісної ідентичності**:

1. Конкретні особистісні характеристики (22,4%). Включала підгрупи:

1.1. «Унікальні особистісні особливості» (15,1%) – «вільна», «активна», «оптиміст», «розумна», «творча», «втомлена», «ментально хвора», «нервова», «без радощів у житті», «знесилена від постійної роботи і думок» тощо.

1.2. Особистісні зміни (4,9%) – більшою мірою йдеться про негативні та позитивні зміни, пов'язані, як можна зрозуміти з контексту, з воєнними подіями («травмована», «зрозуміла цінність життя», «для якої час зупинився 24.02.22», «яка за час війни стала сильнішою духом», «зрозуміла, хто друг, хто ворог», «яка живе одним днем», «втратила свої ідеали», «навчилася існувати з війною в країні», «яка все ще відновлюється від нанесених ран», «яка змінила свої погляди»). Заразом є згадки про особистісні зміни, які важко пов'язати з чимось конкретним («яка знайшла свій шлях», «нові захоплення», «кращий, ніж раніше», «більш самостійна» тощо).

1.3. Емоційні характеристики (2,4%) – переважно негативні, викликані сумними подіями в країні («котра хвилюється за становище в країні», «яка переживає за своє життя», «постійно в стресі», «розгублена», «зла», «з панічними атаками», «знервована»). Нечасті відповіді, що уособлювали позитивні емоції («щаслива», «спокійна» тощо), мабуть, є виявом індивідуальних прагнень респондентів – попри все контролювати себе та знаходити радощі життя.

2. Абстрактні особистісні характеристики (13,5%) – переважно відповіді-повідомлення про себе як про «людину», рідше «особистість».

Варто зазначити, що демографічні характеристики (стать і вік; 4,4%) в уявленнях про Я-теперішнє виявилися дещо менш значущими й були виділені на рівні тенденції. Припускаємо, що у воєнні часи актуальності набуває саме бажання заявити про себе як про людину, особистість та індивідуальність, що заслуговує на повноцінне життя та реалізацію в ньому.

Соціальну ідентичність молоді розкривають 2 основні категорії.

1. «Соціальний статус» (33,4). Ця категорія включає ряд підгруп:

1.1. «Статус здобувача освіти» (20,4%; «студент (-ка)»).

1.2. «Сімейний статус» (4%).

1.3. «Професійний статус» (6,4%).

1.4. «Друг/подруга» (1%).

Серед іншого до категорії «Соціальний статус» були віднесені відповіді: «безробітна», «помічник», «наставник», «партнерка» і т.ін.

2. Етнополітичні характеристики (17,7%). Категорія включала підгрупи:

2.1. «Етнополітична ідентичність» (16,7%) з відповідями на зразок: «громадянин (-ка) України», «свідомий (-ма)», «патріот (-ка)», «націоналіст (-ка)», «україномовна», «українець (-ка)».

Поряд із вищезгаданими, ми отримали відповіді з: а) вираженою емоційною складовою, демонстрацією почуттів («обожаю Україну», «громадянка, яка пишається своїм корінням», «у якої любов до Батьківщини росте щосекунди», «яка пишається тим, що є громадянкою героїчної країни»); б) бажанням/прагненням діяти або означенням дій на благо Батьківщини («яка просуває в маси ідеї національної ідентичності», «прагне розвивати власну країну і культуру...», «яка споживає контент лише українською», «яка намагається спілкуватися виключно українською мовою», «готовий у потрібний момент піти захищати жителів України та її незалежність, суверенітет та територіальну цілісність»); в) підкресленням власної політичної усвідомленості, національної ідентичності («більш свідомо», «радикальна націоналістка», «з повним усвідомленням значущості України та себе як громадянина цієї держави», «яка в жодному разі не залишить свою країну», «з активною громадянською позицією»).

2.2. «Антиросійські характеристики» (1%; «ненависник всього російського», «русофоб і цим пишаюсь», «яка зневажає російський контент та людей, які його створюють», «озлоблена на російський народ» і т.ін.). За відсотковим показником знову можемо констатувати непоширеність серед опитаних антиросійських компонентів ідентичності (мабуть, через бажання психологічно дистанціюватися від ворога). Відповідей, що вказують на проросійські настрої респондентів, не виявлено, лише два респонденти вказали на власну російськомовність.

На запитання: «**Ким я буду в майбутньому (після війни)?**» стосовно **особистісної ідентичності** отримані такі основні групи відповідей:

1. «Конкретні особистісні характеристики» (22%) з підгрупами:

1.1. «Унікальні особистісні особливості» (13%) – переважно позитивні («мудра», сильна (-ний)», «вірна (-ний)», «вільний (-на)», «нескорений», «життєрадісна», «здорова», «задоволена життям», «цілеспрямована» тощо).

1.2. Особистісні зміни (2,4%) – загалом йшлося про позитивні зміни (що видається логічним, коли думаєш про майбутнє). Часом досліджувані говорили про зміни, пов'язані з пережитим воєнним досвідом (як певні зроблені висновки) – «...більш досвідчена», «...більш спокійна», «з новими прагненнями», «сміливіша», «сильніша», «буде цінувати все, що має», «відновлена», «зі зміненим світоглядом», «приспосована» тощо.

1.3. Емоційні характеристики (6,6%). Цікаво, що переважно зустрічалися відповіді на зразок: «більш щаслива», «щаслива (-вий)», «найщасливіша». Мабуть, на тлі пережитого болю, горя, стресу прагнення до щастя в майбутньому є одним із пріоритетів молоді. Також називали: «весела», «радісна», «яка вже нічого не боїться», «спокійна», «горда».

2. «Абстрактні особистісні характеристики» (16,2%) – з відповідями-уявленнями про себе як «людину» та «особистість».

3. «Демографічні характеристики» (2,7%). Досліджувані ідентифікували себе рідше за віковою і дещо частіше – за статевою ознаками.

Відповіді, що окреслювали **соціальну ідентичність** респондентів, були віднесені до 2 основних категорій.

1. «Соціальний статус» (32,6%). Ця категорія включала ряд підгруп, що позначали різні види соціального статусу:

1.1. «Професійний статус» (22,1%). Зустрічалися професії різного типу, але найчастіше – пов'язані з наданням психологічної допомоги («психолог», «військовий психолог», «психотерапевт»). Окрім представленості студентів-«психологів» серед досліджуваних, напевно, це також пов'язано з усвідомленням затребуваності таких фахівців у майбутньому для успішного подолання психологічних наслідків війни.

1.2. «Сімейний статус» (4,8%).

1.3. «Статус здобувача освіти» (2,6%).

1.4. «Друг/подруга» (1%).

Серед іншого до цієї категорії зараховані відповіді типу: «наставник», «професіонал», «з вищою освітою», «партнерка», «гарний (досвідчений) фахівець», «выпускник університету», «турист у Криму» й т.ін.

2. Етнополітичні характеристики (15,4%). Дана категорія ілюструє проукраїнські, патріотичні настрої молоді й складається з 2 підгруп:

2.1. «Етнополітична ідентичність» (14,7%), представлена відповідями: «громадянин (-ка) України», «свідомий (-а)», «націоналістка», «патріот (-ка)», «українець (українка)», «україномовна», «з чітким розумінням важливості традицій і культури моєї країни», «яка усвідомлює, цінує та дуже пишається своєю нацією та своїм походженням», «яка зробить все, щоб її країна була в безпеці», «що живе в країні, яка перемогла» тощо.

2.2. «Антиросійські характеристики» (0,7%; «русофоб», «ненавидить кацапське», «фахівець з геноциду росіян» тощо). Зазначимо, що відповіді, які відображали проросійські настрої, не було (лише 1 досліджуваний презентував себе в майбутньому як російськомовну людину).

Проаналізуємо **кількісну динаміку складових особистісної та соціальної ідентичності** молоді на рівні виділених конкретних категорій від довоєнних Я-уявлень до образу Я-майбутнього. Так, у структурі особистісної ідентичності на рівні тенденції простежуються несуттєві зміни в частотних показниках характеристик: демографічних (зменшення щодо Я-майбутнього порівняно з довоєнним періодом – 2,7% проти 6,5%); абстрактних (зростання стосовно Я-майбутнє – 16,2% проти 12,6%); конкретних. Щодо останніх, констатуємо наступне: в оцінці свого Я на початку війни спостерігається суттєве зростання саме емоційних характеристик (19,5% порівняно з 6,4% до початку війни). Це цілком зрозуміло, зважаючи на переживання українцями цілого спектру емоцій, пов'язаних з війною (і особливо з початком повномасштабного вторгнення). Цікаво, що в оцінці

образу Я-теперішнє власним емоціям приділяється мало уваги (2,4%). Можливо, це зумовлено вимушеною адаптацією молоді до ситуації воєнних дій на території держави. Привертає увагу наявність дещо більшої частки унікальних характеристик в образі Я-теперішнє порівняно з довоєнним періодом (15,1% проти 10,7%). Припускаємо, що війна змусила задуматися частину досліджуваних над питанням «хто Я?». І навіть попри певну невизначеність майбутнього, відсоток унікальних характеристик в структурі Я-майбутнє залишається дещо більшим порівняно з минулим (13% проти 10,7%).

У структурі соціальної ідентичності в оцінці власного Я на початку війни відсоткове значення соціального статусу (передусім професійного й здобувача освіти) було дещо меншим порівняно з довоєнним і теперішнім часом (професійний статус: 2,9% проти 4,8% і 6,4% відповідно; статус здобувача освіти: 15,4% проти 22,1% і 20,4% відповідно). Швидше за все в ситуації воєнних дій робота і навчання частиною респондентів уявлялися не такими актуальними, як виживання в екстремальних умовах. Цілком логічними видаються також зміни у показниках статусів професійного та здобувача освіти до початку воєнних дій і в майбутньому (суттєве зростання частки першого (з 4,8% до 22,1%) і суттєве зменшення показника другого (2,6% проти 22,1%). Адже теперішня учнівська і студентська молодь в майбутньому прагне реалізуватися у здобутій професії. Певну динаміку (з 12,1% в минулому до 17,8% в теперішньому) зафіксовано стосовно етнополітичних характеристик, що засвідчує зростання національної ідентичності молодих українців.

Проаналізуємо динаміку загального співвідношення особистісної та соціальної ідентичності молоді (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка особистісної та соціальної ідентичності молоді

Часовий ракурс	Особистісна ідентичність (%)	Соціальна ідентичність (%)
1. Ким я був/була до війни?	51,3%	48,7 %
2. Ким я був/була, коли війна тільки почалась?	57,4%	42,6%
3. Хто я зараз?	45%	55%
4. Ким я буду в майбутньому (після війни)?	49,4%	50,6%

Як бачимо, в структурі Я-образу до війни та на її початку переважає особистісна ідентичність. Причому якщо в довоєнні часи різниця неістотна, то на початку війни спостерігаємо її збільшення (й порівняно з минулим, і відносно соціальної ідентичності). Отже, припускаємо, що за звичайних умов життя та на початку війни відрефлексовані індивідуальні характеристики мають дещо більше значення порівняно з соціальними.

У структурі образу Я-теперішнє соціальна ідентичність є пріоритетнішою, що зумовлено суттєвим зростанням патріотичних почуттів та громадянської позиції внаслідок воєнних дій. Разом із тим в уявленнях про майбутнє відмінності в показниках обох ідентичностей не значні. Напевно, у «суто споглядальних», теоретичних міркуваннях Я-особистісне та Я-соціальне видаються приблизно однаково значущими.

Висновки. Отримані результати дозволяють констатувати наступне:

1. У структурі ідентичності вітчизняної молоді особистісна ідентичність загалом представлена емоційно-вольовими особливостями в динаміці, демографічними (стать, вік) та абстрактними («людина/особистість») характеристиками, тоді як соціальна ідентичність – ототожненням себе з певним соціальним статусом та етно-політичними властивостями.

2. Виявлена динаміка особистісної та соціальної ідентичності загалом і на рівні кількісних показників певних компонентів. Зокрема, з'ясовано, що у звичайних умовах існування та на початковій стадії війни в структурі ідентичності тією чи іншою мірою домінує особистісна складова. У ситуації тривалої війни соціальна ідентичність набуває пріоритетного значення. В образі Я-майбутнє в показниках обох ідентичностей отримано незначні відмінності, що може свідчити про приблизно однаково відрефлексовану важливість для молоді Я-соціального та Я-особистісного. На рівні частотних показників виокремлених категорій найістотніші зміни зафіксовано щодо емоційних характеристик і статусів професійного та здобувача освіти. Також можемо спостерігати певне зростання національної свідомості вітчизняних громадян, зумовлене війною.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у продовженні вивчення динаміки складових ідентичності вітчизняної молоді у воєнні та повоєнні часи, а також дослідженні цієї ідентичності в окремих соціальних групах, які виникли в умовах війни (волонтери, добровольці, «ухилянти», мігранти тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінков В. Ю. Ідентичність українця в умовах війни: особливості переживання загроз. *Проблеми політичної психології*. 2023. Вип. 14(28). С. 79–92.
2. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
3. Краєва О. А. Психологічні особливості ідентичності осіб, переміщених із окупаційної території України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 6(70). С. 95–101.

4. Ольховецький С. Модифікація психотерапевтичної вправи «Хто Я?» в контексті війни та євроінтеграції. *Виклики сучасної психологічної науки країн ЄС: перспективи інтеграції українського досвіду*: зб. тез методол. семінару / Відп. ред. В.Л.Зливков. К., 2022. С. 62–64.
5. Показники національно-громадянської ідентичності: прес-реліз КМІС (16.08.2022). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
6. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17–18 серпня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnja_2022.html
7. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations* / Ed. by W. G. Austin & S. Worchel. Monterrey, 1979. PP. 33–48.